

GYŰJTÉS ÉS TEREPMUNKA A NÉPRAJZTUDOMÁNYBAN

A göttingeni történész, Gerhard Friedrich Müller, a második kamcsatkai expedíció során Johann Eberhard Fischert bízta meg a Szibériára vonatkozó népismereti kutatások folytatásával. A munka gördülékeny folytatásának érdekében Müller 1734-ben megírta a népismereti adatgyűjtésre vonatkozó instrukcióit (*Von Beschreibung der Sitten und Gebräuche der Völcker*) (BUCHER, 2002). Ez az első ismert néprajzi gyűjtési útmutató 923 kérdést tartalmazott. Ezek a kérdések a külső jegyeiktől (pl. test, tetoválás, ruházat) fokozatosan haladtak a belsőnek tekintett jellegzetességek (pl. vallás, halál, gyereknevelés) felé. Azóta számtalan néprajzi gyűjtési útmutató és terepmunka módszertani leírás jelent meg. Ezek között található az antropológia egyik legtöbbször kiadott munkája, a *Notes and Queries on Anthropology* is, amely 1874 és 1951 között hat, jelentős eltéréseket tartalmazó kiadást és számtalan utánnomást ért meg (URRY, 1972). Ez a munka az angol szociálandropológiai iskola terepmunkára vonatkozó elvárásainak gyűjteménye. Azonban több is ennél, az antropológus terepen való érdeklődésének körülhatárolásával ugyanis a kötet egyben meg is szabta azt, hogy mivel foglalkozik, és miképpen, az antropológia tudománya (LANGHAM, 1981).

A terepmunka helyes kivitelezését bemutató munkák tehát sosem csupán arról szólnak, hogy miképpen kell egy kutatónak a terepen viselkednie, vagy adatot gyűjtenie, hanem arról is, hogy mi is az a tudásterület, amelyhez a néprajzkutató, vagy az antropológus további adatokat, ismereteket adhat hozzá a munkája révén. A terepmunka módszertana tehát egész tudományágunkat meghatározó, alapvető jelentőségű kérdés. Ennek megfelelően évről-évre jelennek meg olyan kézikönyvek, amelyek a néprajzi/antropológiai terepmunka kérdését teszik mérlegre. Joggal merül fel a kérdés, hogy miért van szükség arra, hogy tudományágunk újból és újból – talán meddőnek tűnő – vitát folytasson arról, hogy mit is csinál az antropológus a terepen. Miért nem inkább arról írunk ilyen rendszerességgel, hogy mit csinálnak *mások* a terepen: a szibériai vadászok, az idősgondozásban résztvevő nők vagy éppen az interneten mémeket terjesztő bloggerek?

E kérdésre két válasz is adható. Egyrészt minden tudományágnak alapvető igénye az, hogy folyamatosan pontosítsa munkamódszerét, valamint meghatározza azt, hogy milyen kutatási adatokkal dolgozik. Okulván a korábbi terepmunkák és néprajzi monográfiák hiányosságaiból, tudományunk igyekszik egyre pontosabb, alaposabb adatfelvételre alkalmas terepmunka-módszertant kialakítani. Ez egyebek mellett az adatgyűjtés technikai feltételeinek minél ha-

tékonyabb kiaknázását, vagy éppen a korábban nem, vagy csak igen felületesen kutatott, de ma már fontosnak tűnő kutatási témák feltárását és egymással való összekapcsolását jelenti.

Másrészt a néprajzi/antropológiai kutatás társadalmi és kulturális közege is folyamatosan változik. Nyilvánvaló, hogy a ma néprajzkutatói, antropológusai teljesen másképp lép(het)nek kapcsolatba az általuk kutatandónak tartott közösséggel és egyénekkkel, mint ahogy azt a 20. század elejének antropológusai, a terepmunka módszertani alapjainak letéteményesei tették. Minden korban más és más kihívással szembesülnek a kutatók a terepmunka során. Míg száz éve már az is gondot okozott, hogy hogyan jut el a kutató a vizsgált közösséghez, és onnan hogyan tér haza, ma már olyan kérdések nyernek jelentőséget, mint például a kutatott közösségek iránti felelősségvállalás, vagy éppen a közösségi oldalakon keresztül történő kapcsolattartás a kutatás során megszólaltatott személyekkel.

A hazai kutatás – a nemzetközi antropológiával ellentétben – eddig nem fordított túl nagy figyelmet az empirikus adatgyűjtés kérdésére, annak lehetőségeire és céljaira, a terepmunka ismeretelméleti kérdéseire. A máig egyedüli bevezető tankönyv (BÖDI, 1982), az egyetlen e témában folytatott *Ethnographia*-vita (VAJDA, 1954; BODROGI, 1954; VARGYAS, 1954), illetve néhány elszórt, a témába vágó írás (FÉL, 1991) mellett az ilyen irányú érdeklődést sokkal inkább a szakmánk nagy periódusait és vállalkozásait lezáró, illetve az újabbakat megalapozó, összegző felmérések, összefoglalások, „útmutatók” és „kérdőívek” jelzik: a falukutatók hősorából származó egyik első ilyen mű (ÚJSZÁSI, 1934); a tervezett, de végül egészében el nem készült „Magyar Néprajzi Atlasz útmutatója” 1947–1949 között megszületett füzetek;¹ a Magyar Néprajzi Atlasz útmutatója (BARABÁS, 1959); az 1968-ban megindult, és az 1980-as évekig áthúzódó „Palóc kutatás” módszertani kérdőívei² – hogy csak néhány kiemelkedően fontos példára utaljunk. „Útmutató” jellegüknel fogva azonban ezek az írások sokkal inkább a néprajztudomány hagyományos tudásterületeinek a felmérését szolgálták, mintsem új típusú problémák felvetését, a kutatási lehetőségek és módszerek felmérését, vagy magának „a terepmunka” problematikájának a megvilágítását: azt, hogy ki, kivel, mikor, miért és hogyan, milyen emberi és fizikai körülmények között, milyen szakmai és módszertani fogásokkal, milyen emberi hozzáállással és empátiával, milyen etikai megfontolások és ismeretelméleti célok alapján végzi a kutatását.

¹ Részletezésüket a teljesség igénye nélkül ld. külön tételként a bibliográfiában.

² Részletezésüket a teljesség igénye nélkül ld. külön tételként a bibliográfiában.

A fentiekből egyenesen következik, hogy jóllehet a terepmunka és a néprajzi gyűjtés értelmezése nem teljesen elhanyagolt területe a hazai néprajzkutatásnak,³ mindaddig egyetlen olyan összefoglalás sem született szakmánkban, amely a néprajzi kutatás különféle területeinek (folklorisztika, történeti néprajz, etnológia stb.) sokszínű terepmunka módszereit együttesen – és magas szinten – számba venné. Pedig ha van fogalom, ami szakmánkat úgy egészében, *en bloc*, elhatárolja a többi társtudománytól és – megadván neki módszertani sajátosságát – kijelöli helyét a társadalomtudományok nómenklatúrájában, ha van téma, ami az egyes kutatási területek zavarba ejtő tematikai sokféleségén túl nyilvánvaló egységbe foglalja szakmánkat, egységes identitást kölcsönözve neki – akkor bizonyosan a terepmunka az!

E hiányt felismerve az MTA BTK Néprajztudományi Intézete 2016. szeptember 22–23. között műhelykonferenciát tartott a témában a célból, hogy az Intézetben dolgozó kutatók eltérő terepmunka tapasztalatait és módszereit csokorba szedve képet adjon arról, hogy mit gondol ma a hazai néprajzi szakma egyik, ha nem a legjelentősebb műhelye a terepmunka jelentőségéről, lehetőségeiről és jövőjéről. Terveink szerint ezt a konferenciát hamarosan egy másik fogja követni, amelynek során a szakma többi jelentős műhelyének képviselőit fogjuk megszólaltatni az Intézet további munkatársainak részvételével. A két konferencia anyaga – egymást követő két gyors publikáció formájában – reményeink szerint fordulópont lesz a magyar néprajztudomány történetében, amely szakmánk legfontosabb módszertani fogalmát (újfent) a figyelem középpontjába emeli majd. A „terepmunka” kifejezés társadalomtudományokbeli térhódítása, sőt divatja idején, amikor már a történészek, az irodalomtörténészek, sőt a levéltárosok is „terepmunkáról” beszélnek, több mint időszerű, hogy végre annak a tudománynak a képviselői is, ahonnan ez a kifejezés annak idején útnak indult, hallassák a hangjukat! Az elméleti alapvetés mellett ugyanakkor szándékunkban áll a magyarországi terepmunka-módszertani szakirodalom szerteágazó, sokszínű, méltatlanul feledésbe merült anyagainak (útmutatók, kérdőívek, elméleti alapvetések, és főleg: a segítségükkel gyűjtött nyersanyagok) digitalizálása révén olyan adatbázist kialakítani, ami hozzáférhetővé teszi a szélesebb nagyközönség számára is mindazokat a módszertani írásokat és vállalkozásokat, amelyek oly sokban járultak hozzá a magyar néprajztudomány fejlődéséhez. Ez az adatbázis tartalmazza majd az Intézet munkatársainak személyes terepmunká-

³ Itt és a továbbiakban az egyszerűség kedvéért eltekintettünk a magyarországi kulturális antropológia „terepmunka” irodalmának áttekintésétől. Tudni kell ugyanakkor, hogy az idehaza a rendszerváltás környékén meghonosodó rokontudomány, a kulturális antropológia a kezdetektől nagy hangsúlyt fektetett a terepmunka végzésének módszertani kérdéseire. L.d. például a Boglár Lajos által indított „Így kutatunk mi” sorozatot (BOGLÁR, 2004), továbbá BOGLÁR, 1979; BORSÁNYI, 1988.

ikra vonatkozó írásait és anyagait is (részleteket gyűjtő naplójukból, válogatott terepmunka fényképeket, a terepmunkára vonatkozó bármiféle dokumentumot, pl. beutazási/kutatási engedély stb.), amelyek tudománytörténeti szempontból érdeklődésre tarthatnak számot. Meggyőződésünk, hogy az így egybegyűjtött anyagok lehetőséget adnak egyúttal a magyar néprajz tudománytörténetének új típusú átgondolására-áttekintésére is, eddig nem, vagy csak alig érzékelt összefüggések, irányvonalak és kapcsolatok feltérképezésére.

Ezen első konferenciakötet lapjainak tanúsága szerint az egybegyűlt anyag máris gazdag és sokrétű. Az előadások térben és időben igen széles keretet fognak át. Időben a 18. századtól máig, a hazai néprajzkutatás kezdeteitől, a budapesti egyéniségkutató iskola gyűjtési módszerének leírásán át a modern multimédiás interaktív közegek értelmezéséig több mint két évszázadot ölelnek fel az írások. Hasonlóképpen széles a földrajzi spektrum: három földrész (Európa, Ázsia, Afrika) számos országa és ökológiai zónája az (a sarkvidéktől és a tundrától a tajgán és a füvespusztán keresztül a szubtrópusi dzsungelig, Lappföldtől az etióp magassíkon keresztül az izraeli nagyvárosokig), ahol az Intézet munkatársai letették a névjegyüket.

De talán legszembeötlőbb az írások tematikai sokfélesége. Az első rész („Terepmunka és ismeretelmélet”) két, nagyobb léptékű elméleti alapvetéssel indul. Mészáros Csaba a rokonság kutatásának kapcsán világít rá a néprajzi/antropológiai kutatás ismeretelméleti meghatározottságára. Nagy Károly Zsolt pedig a kortárs néprajzi adatok mediális közvettségének sokszínűségére, és a néprajz művelésének interaktív jellegére hívja fel a figyelmet. Ezt követően a tanulmányokat három csoportba soroltuk. Az első csoportba („A kortárs terepmunka dilemmái”) kerültek azok az írások, amelyek saját terepmunka szituációkat és kérdéseket dolgoznak fel, értelmeznek. Turai Tünde egy több földrészt átfogó, urbanizált környezetben zajló, valódi többhelyszínű terepmunka problémáiba vezet be bennünket. Bálizs Beáta a néprajzi/antropológiai szinkutatás általa kidolgozott módszertanát és kérdésfeltevéseit mutatja be, felvillantva egyben egy új aldiszciplína körvonalait. Somfai Kara Dávid a közép-ázsiai poszt-szovjet vallási jelenségek kutatása kapcsán a nyelvi kompetencia fontosságát hangsúlyozza. Szilágyi Zsolt a „Magyar-mongol népi műveltség és nyelvjárás kutató expedíció” változó „terep” felfogásán keresztül mutatja be, hogy a terepen talált anyag hogyan hat vissza a további kérdésfeltevésekre. Tamás Ildikó – saját lappföldi terepmunkája alapján – a társadalomtudományos kutatás ideológiai-politikai beágyazottságát, kontextusfüggőségét elemzi a ma globalizált világában, kitekintve egyúttal a számik revindikációs mozgalmaira. A másik csoportba tartozó írások („Kutatástörténet és terepmunka”) elméletibb jellegű áttekintések, amelyek a terepmunka értelmezését, és felhasználását te-

kintik át egy-egy kutatási területen belül. Ide tartozik Bednárík János körképe a történeti néprajz elmúlt bő félévszázadáról, elsősorban német nyelvterületen; Borsos Balázs és Sz. Kristóf Ildikó áttekintése a 18. és a 19. század terepmunka előtti „terepmunka” módszereiről; Mikos Éva szemléje a magyar népzene-kutató Bartóktól Kodályon át Lajtháig, sőt napjainkig húzódó, időben változó terepmunkamódszereiről; Vargha Katalin bemutatója az internetes folklórkutató-sokról és a hozzá kapcsolódó műfajelméleti kérdésekről. A harmadik csoportot („A kutatói én és a terepmunka”) azok a tanulmányok képezik, amelyek a kutató személyes kapcsolatait és élményeit helyezik a középpontba. Régi Tamás, Sántha István és Vargyas Gábor élményszerű írásai szakmai elmélyültségük mellett a kutatók személyes dilemmáival is kendőzetlenül számot vetnek.

A kötetet azzal a reménnyel, sőt meggyőződéssel bocsátjuk a szakmai nagyközönség elé, hogy a megkezdett vállalkozással a magyar néprajztudomány egy nagy adósságát sikerül legalábbis részben törleszteni!

Mészáros Csaba – Vargyas Gábor

IRODALOM

BARABÁS Jenő et alii (szerk.)

1959 *Magyar Néprajzi Atlasz Gyűjtési Útmutató*. Budapest, [kiadó nélkül].

BODROGI Tibor

1954 A néprajzi anyaggyűjtés módszere és jelentősége (Megjegyzések Vajda László tanulmányához) *Ethnographia*, 65, 581–592.

BOGLÁR Lajos

1979 A néprajzi megközelítés és megismerés „eszközei”. Dél-amerikai terepmunkám néhány tapasztalata. *Ethnographia*, 90, 415–419.

2004 BOGLÁR Lajos (szerk.): „Így kutatunk mi...” *Az antropológiai terepmunka módszereihez* I. Budapest, [kiadó nélkül]. (Szimbiózis kötetek 10.)

BORSÁNYI László

1988 Amegfigyelési technikák az etnológiai terepmunkában. *Ethnographia*, 99, 53–82.

BÓDI Erzsébet

1982 *Bevezetés a magyar néprajzi terepmunka módszertanába*. Debrecen, KLTE Néprajz Tanszéke. (Folklor és Ethnográfia 8.)

BUCHER, Gudrun

2002 „*Von Beschreibung der Sitten und Gebräuche der Völcker*”. *Die Instruktionen Gerhard Friedrich Müllers und ihre Bedeutung für die Geschichte der Ethnologie und der Geschichtswissenschaft*. Stuttgart, Franz Steiner Verlag.

FÉL Edit

1991 A saját kultúrájában kutató etnológus. *Ethnographia*, 102, 1–8.

LANGHAM, Ian

1981 *The Building of British Social Anthropology. W.H.R. Rivers and his Cambridge Disciples in The Development of Kinship Studies, 1898–1931*. Dordrecht – Boston – London, D. Reidel Publishing Company.

ÚJSZÁSZI Kálmán

1934 *A falu. Útmutatás a magyar falu tanulmányozásához*. Sárospatak, Kisfaludy László Nyomda.

URRY, James

1972 „Notes and Queries on Anthropology” and the Development of Field Methods in British Anthropology, 1870–1920. *Proceedings of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*, 45–57.

VAJDA László

1954 A néprajzi anyaggyűjtés módszere és jelentősége. *Ethnographia*, 65, 1–19.

VARGYAS Lajos

1954 Vajda László cikkének néhány megállapításához. („A néprajzi anyaggyűjtés módszere és jelentősége” című cikkhez.) *Ethnographia*, 65, 240–244.

A magyar népkutatás kézikönyve füzetei

DÉGH Linda

1947 *A magyar népi színjáték kutatása*. Budapest, Szerző.

FÉL Edit

1948 *A magyar népi társadalom életének kutatása*. Budapest, Néptudományi Intézet.

GUNDA Béla

1948 *A magyar gyűjtögető és zsákmányoló gazdálkodás kutatása*. Budapest, Néptudományi Intézet.

K. KOVÁCS László

- 1948 *A magyar állattartás kutatása*. Budapest, Néptudományi Intézet.
 1948 *A magyar földművelő gazdálkodás kutatása*. Budapest, Szerző.
 1948 *A magyar népi közlekedés kutatása. Közlekedés, teherhordás, hír- és jeladás*. Budapest, Néptudományi Intézet.

KRESZ Mária

- 1948 *A magyar gyermekjáték-kutatás*. Budapest, Szerző.

PALOTAY Gertrud

- 1948 *A magyar népművészet kutatása*. Budapest, Néptudományi Intézet.
 1948 *A magyar népviselet kutatása*. Budapest, Néptudományi Intézet.

PAPP László

- 1948 *A magyar népi jogélet kutatása*. Budapest, Néptudományi Intézet.

SZENDREY Ákos

- 1948 *A magyar néphit kutatása*. Budapest, Néptudományi Intézet.

VAJKAI Aurél

- 1947 *A magyar népi táplálkozás kutatása*. Budapest, Néptudományi Intézet.
 1948 *A magyar népi építkezés és lakás kutatása*. Budapest, Szerző.
 1948 *A magyar népi orvoslás kutatása*. Budapest, Szerző.
 1948 *Népiünk természetismerete*. Budapest, Szerző.

VARGYAS Lajos

- 1949 *A magyar népzene-kutatás*. Budapest, Néptudományi Intézet.

Palóc kutatás. Módszertani közlemények

ANDRÁSFALVY Bertalan – CSALOG Zsolt – HOFER Tamás – MORVAY Judit

- 1970 *Kérdőív a palóc társadalom kutatásához*. (Önkéntes gyűjtők, honismereti szakkörök részére.) Eger, Dobó István Vármúzeum. (PKMK VII.)
 1970 *Kérdőív a palóc társadalom kutatásához*. (Szakképzett gyűjtők részére.) Eger, Dobó István Vármúzeum. (PKMK VIII.)

BAKÓ Ferenc (szerk.)

- 1968 *Módszerek és feladatok: (Palóc Tanácskozás Egerben) 1967. november 10–11*. Eger. (PKMK I.)

BAKÓ Ferenc

- 1972 *Útmutató Észak-Magyarország falusi településformáinak és népi építkezésének kutatásához*. Eger, Dobó István Vármúzeum. (PKMK XIV.)

BALASSA Iván

1972 *Kérdőív a hagyományos palóc szántóföldi földművelés kutatásához.* Eger, Dobó István Vármúzeum. (PKMK XV.)

BALOGH Lajos – PELLE Béláné

1972 *Kérdőív a palóc nyelvjárási sajátosságok felkutatásához.* Eger, Dobó István Vármúzeum. (PKMK XIII.)

BORSAI Ilona

1971 *Kérdőív palóc területek jellegzetes és értékes dallamainak kutatásához.* Eger, Dobó István Vármúzeum. (PKMK XII.)

CSALOG Zsolt

1970 *Útmutató és kérdőív a falutörténet helyben található forrásainak áttekintő feldolgozásához.* Eger, Dobó István Vármúzeum. (PKMK VI.)

1973 *Paraszti kereskedelem és munkamigráció: Kérdőív a palóc kutatás számára.* Eger, Dobó István Vármúzeum. (PKMK XVI.)

Cs. PÖCS Éva – HOPPÁL Mihály

1970 *Kérdőív a palóc néphit és népi gyógyászat gyűjtéséhez.* Eger, Dobó István Vármúzeum. (PKMK II.)

Cs. SCHWALM Edit – UJVÁRY Zoltán

1979 *Kérdőív a népi táplálkozás kutatásához.* Eger, Dobó István Vármúzeum. (PKMK XXIII.)

GÁBORJÁN Alice

1973 *Kérdőív palóc népviselet kutatására.* Eger, Dobó István Vármúzeum. (PKMK XIX.)

JÁVOR Katalin

1970 *Kérdőív a népi erkölcs és viselkedés kutatásához.* Eger, Dobó István Vármúzeum. (PKMK IX.)

KAPROS Márta – UJVÁRY Zoltán

1975 *Kérdőív a szerelmi élettől a keresztelőig témakör kutatásához.* Eger, Dobó István Vármúzeum. (PKMK XXI.)

KECSKÉS Péter

1973 *Kérdőív az észak-magyarországi népi szőlő- és borkultúra tanulmányozásához.* Eger, Dobó István Vármúzeum. (PKMK XVII.)

KOCSIS Gyula

1975 *Bibliográfia a palócok kutatásához.* Eger, Dobó István Vármúzeum. (PKMK XX.)

KUNT Ernő

1979 *Kérdőív a halotti, temetési szokások gyűjtéséhez.* Eger, Dobó István Vármúzeum. (PKMK XXII.)

Név nélkül

1970 *Felderítő kérdőív*. Eger, Dobó István Vármúzeum. (PKMK IV.)

PALÁDI-KOVÁCS Attila

1971 *Kérdőív a rét- és takarmánygazdálkodás kutatásához*. Eger, Dobó István Vármúzeum. (PKMK X.)

SELMECZI KOVÁCS Attila

1971 *Útmutató és kérdőív a zsupfedél készítésének kutatásához. Ácsszerkezetek a palócoknál*. Eger, Dobó István Vármúzeum. (PKMK XI.)

SZABÓ László

1970 *Útmutató a palócok munkaszervezetének kutatásaihoz*. Eger, Dobó István Vármúzeum. (PKMK III.)

TAKÁCS Lajos

1973 *Kérdőív: Erdei munkák, erdőlés*. Eger, Dobó István Vármúzeum. (PKMK XVIII.)

UJVÁRY Zoltán

1970 *Kérdőív a mezőgazdasági szokások és hiedelmek gyűjtéséhez*. Eger, Dobó István Vármúzeum. (PKMK V.)